

Dionüszosz (Bakkhosz)

Arra vonatkozólag, hogy ki volt az anyja Dionüszosznak, aki ugyancsak Zeusz fia volt, többféle felvetés van. Egyesek szerint Démétér vagy Íó, mások szerint Dióné vagy Perszephoné, akivel Zeusz kígyó alakban hált együtt; némelyek szerint viszont Léthé.

Az általában elfogadott verzió azonban a következő: Zeusz beleszeretett a thébai király lányába, Szemelébe. Szemelé tererbe esett a főistentől, Zeusztól. Zeusz teljesíteni akarta Szemelé minden kérését, erre meg is esküdött a Sztüxre, az élők és a halottak birodalmát elválasztó folyóra. Ezt az esküt még Zeusz sem szeghette meg. Héra azonban féltékeny volt Szemelére, és magzata halálát akarta. Meggyőzte Szemelét, hogy beszélje rá Zeuszt, jelenjen meg előtte teljes pompájában (addigi légyottjaikon az isten természetesen emberi szintre transzformált formában jelent meg). Zeusz tudta, hogy ezt egy halandó nem élheti túl, ám esküje kötelezte. Megjelent hát teljes dicsőségében és pompájában. Egyes történetek szerint a thébai palota felgyulladt a villámoktól; Szemelé pedig szörnyethalt. Zeusz kimentette a magzatot és lágyékába (combjára) varrta. Itt még 3 hónapig tovább fejlődött, míg meg nem született. Neve is innen ered; a Dionüszosz jelentése: *'kétszer született'*. Születése után Zeusz az istenek hírnökének, a nőtlen Hermésznek adta a kisgyermeket. Hermésznek nem volt ideje foglalkozni vele, ezért odaadta Szemelé testvérének, Inónak, Athamasz orkhomenoszi király feleségének. Mikor ezt Héra megtudta, tébollyal sújtotta Athamaszt, abban a reményben, hogy végez Dionüszossal. Viszont Athamasz a feleségét és gyerekeit ölte meg. Dionüszoszt időben sikerült kimenekítenie Hermésznek. Elvitte Nüszába és a völgy nimfáira bízta, akik elrejtették egy szőlővel benőtt barlangban, ahol Héra minden cselszövése ellenére felnevelték.

Itt ízlelte meg először Dionüszosz a bort. Innen vitte az első venyigét, szőlővesszőt az embereknek. Az első Ikairosz athéni pásztor kapta, akit megtanított rá hogyan készítsen a szőlő fürtjeiből bort. Az emberek nem akarták igazán elismerni, mint isten. Lükurgosz hegyi király elkeseredett ellensége volt kultuszának és rátámadt Dionüszosra. Neki a tengerbe kellett ugrania, Thetisz istennőhöz menekült. Később visszatért, megkereste Lükurgoszt és legyőzte.

Egy másik történet szerint Dionüszosz a tengerparton sétált szép ruhában, mikor arra járt egy kalózhajó. A kalózok azt hitték, hogy herceg lehet, ezért partra szálltak és elfogták. Hiába próbálták megkötözni, a kötél mindig leesett a kezéről. Ekkor a kormányos észrevette, hogy akit elfogtak isteni eredetű lehet. Mondta is a társainak, de ők csak kinevették. Hirtelen arra lettek figyelmesek, hogy a hajó fedélzete bortól úszott és az árbocra szőlő kúszott fel. Dionüszosz oroszlánná alakult és megölte a hajóskapitányt. A legénység a vízbe ugrott félelmében, és mind átalakultak delfinné. Egyedül a kormányost kímélte meg Dionüszosz, aki felismerte isteni eredetét.

Legkegyetlenebb tettét szülővárosában Thébában követte el. Szemelé nővérének a fia, Pentheusz volt Théba királya. Dionüszosz mindenhol terjesztette kultuszát, és épp Thébában járt. Kíséretében, mint rendesen, most is asszonyok rajzottak: táncoltak és ujjongó dalokat énekeltek, őzbőrbe öltözködve, repkénykoszorús pálcákkal a kezükben. Bolondok voltak az örömtől. Pentheusznak nem tetszett, amit műveltek, ezért kiadta katonáinak, hogy zárják börtönbe a táncoló nőket és Dionüszoszt. A thébai vak jós, Teiresziász figyelmeztette a királyt, hogy egy új istent, az Olümposziak legfiatalabbikát akarja börtönbe záratni. Ezzel Pentheusz mit sem törődött, és még egyszer kiadta a parancsot. Dionüszosz többször kimenekült és a tudtára akarta hozni a királynak, hogy ő egy isten, de Pentheusz nem akarta elhinni, így többször is megsértette a bor és a mámor istenét. Egyszer üldözőbe vette Dionüszoszt, miközben kiszökött a börtönből. Az isten a dombon táncoló hívei közé menekült, akikhez már csatlakoztak a király nővérei és az anyja is. Ekkor Dionüszosz megmutatta legrettenetesebb arcát. Tébolyt bocsátott a híveire, akik ettől azt hitték, hogy Pentheusz egy vadállat, és ezért megtámadták. A király anyja tépte le saját fiának a fejét.

Ezek után az emberek már istenként tisztelték Dionüszoszt. Ünnepeket is rendeztek neki, évente négyet. Ilyenkor az emberek táncoltak, bort ittak, ekstázisba kerültek. Az ünnepség öt napig tartott, és az 5 nap alatt béke volt, a hétköznapi tevékenységeikkel felhagytak. Még a rabokat is szabadon engedték, hogy a tömeggel ünnepeljenek. A színház volt az ünnepség fő helyszíne. A nagy Dionüszosz-ünnepen jelen voltak a múzsák. Ezzel az ünneppel kapcsolatban magát Dionüszoszt melpomenosznak („éneklő”) nevezték, mint később a tragédiaköltés istennőjét, Melpomenét. A vad szenvedélyek költői harmóniában megformált versenyei voltak a nagy dionüszia utolsó napjainak drámaversenyei, amikor a mindent felkorbácsoló érzelmek és a mámor elől már maga Dionüszosz is a múzsákhoz menekült. A pusztító és önpusztító mámor kitombolta magát, már csak a múzsák hatáskörében működött tovább, mint termékeny mámor, teremtő ihlet, az a szent őrület (mania), amely Platón szerint elengedhetetlen bármiféle művészi alkotáshoz. Később már álarcosok jelenetei közé iktattatott az egykori kecskeének (tragosz oidosz), amit a kar adott elő; létrejött a tragédia, amelyben játékos föloldódik, azonosul magával az istennel. Megerősödött az alsóbb néprétegeket támogató istenek kultusza. Az arisztokrácia hatalmának meggyengülése a nagy olümposzi istenek mellett az eddig háttérbe szorított istenek népszerűségének növekedéséhez vezetett. Peiszisztratosz, Athén türannosza szentelt ligetet jelölt ki az Akropolisz délkeleti lejtőjén a Dionüszosz-kultusz helyéül. Itt építették fel az isten tiszteletére szolgáló templomot. A Dionüszosz-ünnep állami ünneppé vált. Költők versengtek, hogy az ünnepeken előadandó dithüramboszokat megírassák városuk számára. A január-február tájára eső Lénaia egy télbúcsúztató vidám szertartás lehetett. Feltehetően ebből az ünnepségből fejlődött ki a komédia. A vidám hangulatú, mindent és mindenkit kigúnyoló előadás a termékenység-kultusz része volt. Ezt bizonyítja, hogy a kis vagy falusi Dionüsziónak is nevezett ünnepség színes forgatagában a játszó személyek a termékenység szimbólumának számító phalloszt hordozták körbe, közben phallikus (e. fallikus) dalokat énekeltek, amellyel egyszerre tartották távol a termékenységre ártalmas szellemeket, és dicsőítették a termékenységet segítő Dionüszoszt. Március végén-április első hetében került sor a városi

vagy nagy Dionüszia ünnepségsorozatára. Kezdetben ez is felvonulásszerű szertartás volt, az ünnepség résztvevői kecskebőrbe bújva (a kecske Dionüszosz szent állata), kultikus dalt énekelve kísérték a Dionüszosz istennek öltözött személyt. Dithüramboszokat énekeltek, melyekben Dionüszosz isten életének történeteit adták elő tánc-és zenekíséret mellett. A tragédia szó eredete: tragosz = kecskebak, ódé = ének. Dithürambosz: Dionüszosz isten tiszteletére alkotott dicsőítő költemény

Felesége Ariadné lesz, akivel Naxosz szigetén találkoznak. Gyermekei is a borhoz kapcsolódnak: Oinopión („borivó”), Sztaphülosz („szőlőfűrt”), és Euanthész („jól virágzó”). Dionüszosz leszállt az alvilágba és megkérte Hádészt, hogy engedje el a holtak birodalmából az anyját, Szemelét. Hádész teljesítette kérését. Az isten nem a halandók világába vitte édesanyját, hanem fel az Olümposzra, a halhatatlanok közé. Ők befogadták Szemelét, aki ugyan nem volt isten, de a fia érdemei, helyet szorítottak neki az Olümposzon.

Az emberek kétféle módon tisztelték Dionüszoszt. A boldogság, és a tragédia istene is volt. Az Akropolisz déli lejtőjén a mai napig fennmaradt az i.e. IV. század második feléből származó Dionüszosz-színház, ahol több mint fél évezreden át játszottak a tiszteletére drámai darabokat. A görög művészek Dionüszoszt kétféle felfogásban ábrázolták: vagy mint sűrű hajú, szakállas komoly férfit, vagy mint fiatalembert.

(H. András-L. Roland)

